

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Received: 18. 05. 2020 • Kabul Tarihi/Accepted: 21. 05. 2020

**TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ'NİN "GECE NAMAZI" ADLI MAKALESİ VE TEHECCÜD NAMAZININ
HÜKMÜNE DAİR GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ
THE ARTICLE CALLED "NIGHT PRAYER" BY TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ AND EVALUATION OF
OPINIONS ABOUT THE DECREE OF TAHAJJUD PRAYER**

Derviş DOKGÖZ

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
ddokgoz44@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-0891-0696

Öz

Teheccüd, yani yatsı namazı kılındıktan sonra bir süre uyuyup, sonrasında tekrar kalkılarak gece namazı kılmak, İslam dininde teşvik edilen ibadetlerdendir. Fıkıh, hadis ve tefsir eserlerinde bu namazın önemi ve faziletine dair birçok bilgiler mevcuttur. Müslümanlar arasında, teheccüd namazının ümmet için nafil; Hz. Peygamber için ise vacip/farz olduğu yönünde genel bir kanaat mevcuttur. Bunun yanında teheccüd namazı birçok kaynakta Hz. Peygambere has vacip hükümler (hasâis) kapsamında zikredilmektedir. Ancak bu konuda yapılacak genel bir literatür taramasında, ulemânın büyük bir kısmının bu namazın hem ümmet hem de Hz. Peygamber için nafil/tatavvu' olduğu görüşünü dile getirdikleri görülecektir. Yine bu namazın hükmü hakkında, bunların dışında farklı görüşlerin de ileri sürüldüğünü görmekteyiz. Bu makalede son dönem Osmanlı ilim adamlarından Tâhirü'l-Mevlevî'nin konuya ilişkin makalesi özelinde teheccüd namazının hem ümmet ve hem de Hz. Peygamber için hükmü konusunda ortaya konan görüşler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Namaz, Teheccüd, Gece Namazı, Nafil Namaz.

Abstract

Tahajjud that is to sleep for a while after performing the isha prayer to get up again and to perform the night prayer is one of the worship encouraged in the religion of Islam. There are a lot of information about the importance and virtue of that prayer in fiqh (Islamic jurisprudence), hadith (the prophet Muhammed's sayings and deeds) and commentary (exegesis) works. There is a general belief among Muslims that tahajjud is supererogatory prayer for muslim ummah but fard (obligatory) for the prophet Muhammed. Moreover tahajjud is mentioned as obligatory decree peculiar (specific provisions) to the prophet Muhammed in a lot of works. However it will be seen that most of the Islamic scholars utter the opinion that prayer is supererogatory for both the muslim ummah and the prophet Muhammed in case of literature review. Apart from these we also see different propounded opinions about the decree of that prayer. In this study specific to the article related subject by Tâhirü'l-Mevlevî who was one of the scholars last period of Ottoman Empire, opinions about the decree of tahajjud prayer for both the muslim ummah and the prophet Muhammed will be analysed.

Keywords: Fiqh, Prayer, Tahajjud, Night Prayer, Useless Prayer

Giriş

Teheccüd namazı Kur'an'da bazı ayetlerde emir sîgaları ile yer almakla birlikte, ümmet hakkında nafil bir namaz olduğu ulemânın genel bir kabulüdür. Ancak bu genel kabule karşı, az da olsa farklı görüşlerin de dile getirildiği sabittir. Teheccüd namazının Hz. Peygamber hakkındaki hükmü konusunda ise ihtilaf bulunmaktadır. Bazı alimler bunun vacip olduğunu dile getirirken, bazıları ise tatavvu' olduğu görüşündedirler. Bu konudaki görüşler genelde klasik fıkıh, hadis ve tefsir eserlerinin ilgili kısımlarında yer almakta, günümüzde yazılmış eserlerde ise teheccüd namazının fikhî hükmünün incelenmesinden ziyade daha çok teheccüd namazının faziletine dair açıklamalara yer verilmektedir. Hatta ilk dönemden günümüze kadar bu alanda 'Kitabü Kıyâmü'l-Leyl' veya 'Kitabü't-Teheccüd' gibi adlarla yazılmış eserlerde dahi teheccüdün hükmüne fazlaca yer verilmeksizin sadece fazileti, kılınma vakti, rekat sayısı, duaları vb. yönleri üzerinde durulduğu görülmektedir. Teheccüd hakkında 1341 (1922/1923) tarihli *Mahfil* dergisinde (3/31: 127-129) yayınlanan Tâhiru'l-Mevlevî'ye¹ (ö. 1951) ait 'Gece Namazı' adlı makalenin -belirleyebildiğimiz kadarıyla- ülkemizde yazılmış tek makale konumunda olduğunu görmekteyiz. Teheccüd namazına dair bir kısım hükümleri çeşitli tefsir kaynaklarından aktaran Tâhiru'l-Mevlevî'nin bu makalesini, bu alanda yapılmış tek çalışma olması hasebiyle aslına uygun olarak ve gerektiğinde parantez içi açıklamalar ile çalışmamızın sonunda nakledeceğiz. Makalemizde öncelikle teheccüdün kavramsal çerçevesi üzerinde duracak, sonrasında bu namazın Hz. Peygamber ve ümmet hakkındaki fikhî hükmüne dair görüşleri aktararak değerlendirmelerini yapacağız. Tarihî süreçte sık sık dile getirilen teheccüd namazının Hz. Peygambere vacip, ümmete ise nafil olduğu şeklindeki genel kabulün ulema nezdinde de gerçekten böyle olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamız teheccüd namazının hükmü üzerine olduğundan, teheccüdün vakti, rekat sayısı, fazileti vb. yönleri üzerinde durulmayacaktır.

1. Teheccüdün Tanımı ve Kavramsal Çerçeve

Teheccüd kelimesi, 'uyumak' anlamındaki (هـ-ج-د) kökünden türemekle birlikte, aynı zamanda 'uykudan uyanmak' anlamını da taşıması nedeniyle 'ezdâd' (karşıt anlamlar taşıyan) kelimelerden sayılmaktadır.² Bunun yanında 'تهجد/teheccüd'ün, 'تفعل/tefa'ul babının 'izale etmek' anlamına çeviren özelliğine binaen 'uykuyu izale etmek/gidermek' şeklinde anlam kazandığı da belirtilmiştir.³ Bu sözlük anlamından hareketle teheccüdün, 'gece bir süre uyuduktan sonra namaz için uyanmak' anlamına geldiği söylenebilir.⁴ İstilahî olarak ise, gece bir süre uyuduktan sonra kalkılarak namaz kılmanın ve kılınan bu namazın adı olduğu; 'müteheccid'in ise gece namaz kılmak için uykusundan kalkan kişiye

¹ Tâhiru'l-Mevlevî, 1877 yılında İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed Tâhir olup, soyadı kanunundan sonra da 'Olgun' soyadını almıştır. Askerî okul mezunu olarak mülâzımlık ile başladığı görev hayatı farklı memuriyetlerle devam etmiştir. Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesinde İslam tarihi ve İslam medeniyeti müderrisliği; İmam-Hatip Mektebi, Maltepe ve Kuleli Askerî Liselerinde edebiyat öğretmenliği gibi görevlerde bulunmuş ve 1943 yılında emekli edilmiştir. Ayrıca İstanbul'da Fatih Camii mesnevîhanlığı görevinde bulunmuştur. Yazarlığa olan merakı nedeniyle kitap ve dergi yayımı konusunda büyük gayret göstermiş, ancak gazete ve dergi çıkararak basın hayatına atılma çabalarının çoğu engellerle karşılaşmış ve yarıda kalmıştır. Beyânülhak, Sırât-ı Müstakîm, Sebîlürreşâd gibi dergilerde İslam tarihi ve çeşitli güncel konularda yazılar yazmış, 1920 yılında Mahfil dergisini çıkarmıştır. Edebiyat ve İslam tarihi alanında birçok eser kaleme almış olup, bunun yanında Farsça ve Arapçadan çeviri kitapları da bulunmaktadır. Fıkıh alanına dair "*Müslümanlıkta İbadet Tarihi*" adlı bir eseri de kaleme almıştır. Kahraman, Alim, "Tâhirülmevlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara:TDV Yay., 2010) 39: 407-409.

² Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh tâcû'l-lüga ve sihâhü'l-arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâîyn, 1990), 2: 555; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin, *Lisânü'l-arab*, (Kahire: Dâru'l-Meâ'rif, ts.), 6: 4616; İbnü'l-Esir, Ebü's-Seâdât Meccüddîn el-Mübârek, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîsi ve'l-eser*, (Dammam: Dâru İbn'l-Cevzî, 1421), 999; Köse, Saffet, "Teheccüd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 2011), 40: 323.

³ Ebüssüüd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyê'l-kitâbi'l-kerîm*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsil Arabiy, ts.), 5: 189. Benzer anlam kazanmaya اثم - اثم fiilleri de örnek olarak verilebilir. Bunlar 'günah işlemek/hata etmek' anlamına gelirken, اثم - اثم şeklinde tefa'ul babında ise kök anlamının tam tersi olarak 'günahtan kaçınma' anlamına gelmektedir. Endelûsî, Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîtt fi't-tefsîr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 7: 99; Âlûsî, Şihâbüddin Mahmut, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve sebî'l-mesânî*, (Beyrut: İhyâu't-Türâsî'l-Arabiy, ts.), 15: 138.

⁴ "Teheccüd" kelimesinin anlamları ve bu konudaki geniş değerlendirmeler için bakınız: Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 15: 138.

denildiği belirtilmiştir.⁵ Literatürde 'Kıyamü'l-Leyl', 'Salâtü'l-Leyl' ve 'İhyâü'l-Leyl' gibi kavramların da teheccüd namazını ifade eder şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ancak 'Kıyamü'l-Leyl' ve 'İhyâü'l-Leyl' kavramları her ne kadar geceleyin namaz kılmayı da kapsamakla beraber; Kur'an okuma, zikir, tesbih gibi ibadetleri de içerisine almaktadır.⁶ Bu durumda bu kavramlar, geceleyin bir süre uyuduktan sonra kalkılarak namaz kılmayı ifade eden teheccüd kavramına göre daha şümulü olmaktadır. 'Salâtü'l-Leyl' kavramı ise her ne kadar istilâhî tanımlarda, yatsı namazından sonra uyumadan önce de kılınabilmesi yönüyle teheccüd namazından farklılığına değinilse bile,⁷ yine de teheccüd namazını ifade eden kavramlardan birisi olduğu görülmektedir. Özellikle hadis kitaplarında Kıyamü'l-Leyl ile Salâtü'l-Leyl kavramlarının genelde teheccüd namazına dair hadisleri ifade eder şekilde kullanıldığı görülür ki,⁸ bu durum her ne kadar anlamsal çerçeveleri teheccüde göre daha kapsamlı olsa bile⁹ bu kavramların, doğrudan teheccüd namazını ifade eder şekilde kullanıldığının bir göstergesi konumundadır. Bu yüzden bu kavramların teheccüd namazını ifade eder şekilde yaygın kullanıma sahip olduğu ve bu yönde bir şer'î örfün oluştuğu belirtilmiştir.¹⁰ Nîsâbü'rî (ö. 730/1329), Kıyâmü'l-Leyl kavramının Hz. Peygamber tarafından teheccüd namazı olarak tefsir edildiğini de aktarmaktadır.¹¹

İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), teheccüdün tanımına dair farklı üç görüş aktarmaktadır. Bunlarda teheccüd kavramının diğer kavramların anlamını kapsar şekilde kullanımına da şahit olunmaktadır. Bu görüşler: 1- Teheccüd, uyumak ve sonrasında kalkıp namaz kılmak, sonra tekrar uyumak ve ardından uyanıp namaz kılmaktır. 2- Uyuduktan sonra kalkıp namaz kılmaktır. 3- Yatsı namazından sonra kılınan namazdır.¹² Görüleceği üzere İbnü'l-Arabî'nin aktardığı görüşlerden üçüncüsü daha önce değindiğimiz Salâtü'l-Leyl namazının anlamını da içerir niteliktedir. Yukarıdaki açıklamalara göre, teheccüd namazının istilâhî tanımlarında öne çıkan temel özelliğin 'gece bir süre uyuduktan sonra uykudan kalkılarak kılınan namaz' olduğu görülür.¹³ Hz. Peygamberin bu konudaki fiilî sünneti de, teheccüdün uyuduktan sonra kılındığını ortaya koymaktadır.¹⁴ Bu konuda Hz. Peygamberin teheccüdünün birkaç kez tekrarlanan uyku ve namazdan oluştuğuna dair bir rivayet de mevcuttur. Buna göre Mazinnî'den şöyle rivayet edilmiştir: "Sizden biri, sabaha kadar olan zamanda gece kalkıp bir kez namaz kıldığında teheccüd kıldığını mı sanıyor? Teheccüd, uyuduktan sonra uyanıp namaz kılmak; sonra tekrar uyuduktan sonra uyanıp namaz kılmak; sonra tekrar uyuduktan sonra uyanıp namaz kılmaktır. İşte Rasûlüllah'ın teheccüdü böyle idi."¹⁵ Tüm bu açıklamalar neticesinde, teheccüd kavramının yatsı

⁵ İsfahânî, Rağib, *el-Müfredât fî garîbî'l-Kur'ân*, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 536; Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Alî, *Misbâhu'l-münîr*, (Beirut: Mektebetü Lübnan, 1987), 242; Şirbînî, Şemsüddîn Muh. b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1: 463; *Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve Şûûnü'l-İslamiyye, 1983), 14: 86-87; Köse, "Teheccüd", 40: 323.

⁶ *Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, 14: 86.

⁷ Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük İslam İlmihali*, (Ankara: Akçağ Yayınları, ts.), 195-196; Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 2: 240; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 395.

⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, (Beirut: İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1985), 117-128; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihi Buhârî*, (Dimeşk-Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2002), "Teheccüd", 2,3,5,9,10; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, (Kahire: Daru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, ts.), "İkâmeti's-Salât", 171-172; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, (Riyad: Dâru'l-Hadâratî li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2015), "Kıyâmü'l-Leyl ve Tetavvuu'n-Nehâr", 1-13; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvud*, (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1420/1999), "Tatavvu", 17,18,23,25,26.

⁹ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 2: 467.

¹⁰ Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 21: 317; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul, Zehraveyn Yayınları, ts.), 8: 395.

¹¹ Nîsâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed, *Tefsîru garâibü'l-Kur'ân ve reğâibü'l-furkân*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 5: 437.

¹² İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 3: 213-214.

¹³ Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1996), 5: 32; Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2: 131; *Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, 14: 86.

¹⁴ İbn Bâdîs, Abdülhamîd b. Muhammed, *Tefsîru İbni Bâdîs*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), s.138.

¹⁵ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-ıvsât*, (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 8: 292; Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-gayb)*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), 21: 31.

namazının kılınmasından itibaren bir süre uyandıktan sonra kalkılarak kılınan namazı ifade eder şekilde daha özel bir anlama sahip olduğu, buna karşın 'Kıyâmü'l-Leyl', 'Salâtü'l-Leyl' ve 'İhyâü'l-Leyl' gibi kavramların teheccüd namazına göre daha geniş anlamsal çerçeveye sahip olmakla birlikte, teheccüd namazını ifade eder şekilde de yaygın kullanımlarının mevcut olduğu görülmektedir. Ancak teheccüd için yatsıdan sonra uyku şartı olmadan kılınan namaz olduğu yönünde şâz da olsa görüşler olduğu vakidir.¹⁶ Teheccüd için gece bir süre uyandıktan sonra kılınması müfessirlerce şart olarak görülmekle birlikte,¹⁷ Mâlikî fakîh Haraşî (ö. 1101/1690) bu konuda, burada ifade edilmek istenenin uyku vaktinde kılınması olduğu, bunun gâlibe göre bu şekilde ifade edildiği, yoksa uyunsa da uyunmasa da bu vakitte (insanların genelde uykuda oldukları vakitte) kılınan namazın teheccüd olacağı şeklinde bir yorum getirmektedir.¹⁸ Bu konuda son olarak, vitir namazının da teheccüd olarak isimlendirildiğine dair bir görüşün özellikle bazı Şafîî alimlerce dile getirildiğini belirtelim.¹⁹ Teheccüdün kavramsal çerçevesine dair bu açıklamalardan sonra onun hükmüne dair konuyu ele alalım.

2. Teheccüd Namazının Hükmüne Dair Görüşler

Teheccüd namazı, Kur'an'da birçok ayette yer almaktadır. Bazı ayetlerde emir sîgaları ile kılınması istenirken,²⁰ bazı ayetlerde ise bu namazı kılan mü'minler övülmektedir.²¹ Bu ayetler yanında, teheccüd namazı hakkında oldukça fazla miktarda hadis rivayetleri de bulunmaktadır. İşte bu deliller çerçevesinde teheccüd namazının hükmü konusunda ortaya çıkan görüşleri, dayandıkları delillerle birlikte üç başlık altında ele alabiliriz.

2.1. Teheccüd Namazı Hz. Peygamber ve Ümmet İçin Vaciptir.²²

Teheccüd namazının hükmüne dair ilk görüş, tabîîn fakihlerinden Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve İbn Sîrîn'den (ö. 110/729) nakledilen, teheccüd namazının hem Hz. Peygamber ve hem de ümmet hakkında vacip olduğuna dair görüştür.²³ Onlar, "قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا" "Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl." (el-Müzzemil 73/2) ayetinin neshedilmediğini belirterek, cumhur ulemanın bu ayetteki gece namazına kalkılması hükmünün neshedildiğine dair görüşünden ayrılmaktadırlar. Onlara göre Müzzemmil suresinin son ayeti, bu ayetin hükmünü ortadan kaldırmamış, yalnızca namaz miktarı ve süresi konusunda serbestlik ve hafifletme getirmiştir. Vücûbiyet hükmü ise devam etmiştir. Zira Müzzemmil suresi 20. ayette "فَأَقْرُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ" O halde ondan (Kur'an'dan) kolayınıza geleni okuyun" buyurulmuştur. Bu durum "فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ" Kurbandan kolayına geleni keser."(el-Bakara 2/196) ayetindeki gibidir. Bu ayete göre nasıl kurban kesmek gerekli ise burada da gece namazı kılmak mutlak gereklidir. Ancak bunun miktarı namaz kılanın tercihine bırakılmıştır. Bu durum, az miktar da olsa teheccüd namazı kılmanın gerekli olduğunu gösterir. Bu, bir koyun sağacak kadar da olsa

¹⁶ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 15: 40.

¹⁷ Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed, *el-Keşf vel-beyân (Tefsîru Sa'lebî)*, (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabîy, 2002), 6: 123; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 15: 138.

¹⁸ Haraşî, Muhammed b. Abdullah, *Şerhu Muhtasarı Halîl (Şerhu'l-Haraşî alâ Muhtasarı Halîl ve Bihemişîhi Hâşiyetü'l-Adevî)*, (Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1317/1900), 3: 158.

¹⁹ Ruyânî, Abdülvâhid b. İsmâil, *Bahrü'l-mezheb fi fûrû-i mezhebi's-Şafîî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 2: 20; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Ravzatü't-talibîn ve umdetü'l-müftîn*, (Beyrut: Mektebü'l-İslamî, 1991), 1: 329; Aynı Müellif, *Kitâbü'l-mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.), 3: 539; Demirî, Ebû'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ, *en-Necmü'l-vehhâc fi Şerhi'l-Minhâc*, (B.y.: Dâru'l-Minhâc, 2004), 2: 315; Köse, "Teheccüd", 40: 323. Bu konuda bilgi için bakınız: Mâverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-kebîr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2: 286.

²⁰ İsrâ 17/79; Müzzemmil 72/10; İnsan 76/26.

²¹ Secde 32/16; Furkan 25/64.

²² Makalemizde 'vacip' kavramı, Hanefîler dışındaki çoğunluk fukahânın görüşü üzere farz ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Yani vaciplik, 'şer'an yapılması kesin ve bağlayıcı biçimde istenen fiilleri' ifade etmektedir.

²³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 21: 321; İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethü'l-bârî*, (Kahire: Mektebetü's-Selafiyye, ts.), 3: 27.

teheccüd namazı kılmak tüm Müslümanlar için farzdır, şeklinde de ifade edilmiştir.²⁴ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de, teheccüd namazının neshedilmemiş olup vacip olduğuna dair bir görüş aktarmakta ve bu görüşe göre vitir namazı kılmak ile de bu vücûbiyetin yerine getirilmiş olacağını belirtmektedir.²⁵ Teheccüd namazının ümmet için farz olduğu görüşünün, ulema arasında çok kabule şayan görülmediği ve şaz kaldığını söyleyebiliriz. Bu konuda Nevevî (ö. 676/1277) de, Kadı İyâz'ın (ö. 544/1149) seleften bazılarının bir koyun sağımı kadar da olsa teheccüd namazı kılmanın ümmet üzerine farz olduğu görüşünde olduklarını aktardığını, bu görüşün hatalı olduğunu ve ilk dönemin alimlerinin naslara dayalı icmaları ile bunun merdûd olduğunu, zira onların icmaina göre bu ümmete farz olanın sadece beş vakit namaz olduğunu belirterek, teheccüdün ümmet için farz olmadığı konusunda genel bir kabul olduğu ifade etmektedir.²⁶

Bu görüş sahiplerinden Hasan-ı Basrî'nin, teheccüd namazı hakkında; "Farzdan sonra tatavvu'/nafile kılan Allah'a hamdolsun" şeklinde bir sözünün olduğu da bazı müfessirlerce aktarılmakta,²⁷ yine Hasan-ı Basrî'den teheccüdün sadece Hz. Peygambere has bir namaz olduğu yönünde görüşler de nakledilmektedir.²⁸ Bu durum ondan teheccüd namazını tatavvu' saydığına dair ikinci bir görüş daha rivayet edildiği izlenimi doğurmaktadır. Ancak Mervezî (ö. 294/906), Hasan-ı Basrî'nin görüşünü özetle şu şekilde aktarmaktadır: Hasan-ı Basrî, Müzzemmil suresi 20. ayeti okurken, "Rabbin, senin ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun gecenin üçte ikisinden biraz az, yarısı ve üçte biri kadar vakit içinde (namaz için) kalktığını bilir." kısmı okununca, 'Hayır! Vallâhi insanların hepsi bu namaz için kalkmadı' dedi. "Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı" kısmını okuyunca ağladı ve 'Gece namazını farzdan sonra tatavvu'/nafile kılan Allah'a hamdolsun' dedi. Sonra, "Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O halde, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun" kısmını okuyunca, 'Bir miktar gece namazı mutlaka gereklidir' dedi.²⁹ Hasan Basrî'nin bu son sözü onun teheccüdün kılınmasını vacip ve gerekli gördüğü düşüncesinde olduğu yönünde anlaşılabilir gibi, 'tatavvu' olsa bile yine de kılmak gerekli' şeklinde de anlaşılabilir. Onun teheccüd konusundaki bu titizliğinin, zâhitlik (mutasavvıflık) yönü ile de alakalı olduğu söylenebilir. Zira tasavvuf ve zühd hayatında teheccüd namazının çok önemli bir yeri bulunmakta olup, gece namazını kılmamak tasvip edilen bir durum değildir.³⁰

2.2. Teheccüd Namazı, Hz. Peygamber ve Ümmet İçin Vacip İken Sonra Bu Hüküm Neshedilerek Herkes İçin Tatavvu' Olmuştur.

Teheccüd namazının hükümüne dair yaygın olarak dile getirilen görüşlerden birisi, bu namazın Hz. Peygamber ve ümmet hakkında önce vacip (farz) kılındığı, daha sonra bu hükümün neshedilerek tatavvu'/nafileye dönüştüğüne dair görüştür. Bu düşünceye temel teşkil eden deliller; Müzzemmil suresi 2-4. ayetlerde gece namazı farz kılındığı ve aynı surenin 20. ayetinin bu farziyeti neshettiğine dair Hz. Aişe ve İbn Abbas gibi sahabîlerden yapılan rivayetlerdir.

Bu konuda en meşhur rivayet, Sa'd b. Hişam'ın sorusuna Hz. Aişe'nin verdiği cevabın aktarıldığı şu rivayettir:

²⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 21: 321,347; İbn Cüreyc, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li ulûmî't-Tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 2: 501; Şevkanî, Muhammed b. Ali, *Fethü'l-kadir*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007), 1545; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8: 395.

²⁵ İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmû'u fetevâ*, (Medine: Mücemmei'l-Melik Fahd li Tıbbâti'l-Mushafî's-Şerîf, 2004), 23: 84; Aynı müellif: *Câmiu'l-Mesâil*, (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1422), 3: 329.

²⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Sahîhi Müslim Bişerhi'n-Nevevî*, (B.y.: Müessesetü Kurtuba, 1994), 6: 39.

²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 362; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 21: 321. Sa'lebî, *Tefsîru Sa'lebî*, 10: 59.

²⁸ Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-mensür fi't-tefsiri'l-me'sür*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011), 5: 324.

²⁹ Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr, *Muhtasarü kıyâmü'l-leyl ve kıyâmu Ramazan ve kitâbü'l-vitr*, (Faysal Abâd /Pakistan: Hadis Akademi, 1998), 23.

³⁰ Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *ez-Zühd*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 247-248; Makdisi, Abdullah b. Muhammed b. Müflih, *el-Âdâbü's-şer'iyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 161-162. Örneğin İmam Rabbânî (ö. 1034/1624), teheccüd namazını tarîkatın zarûrî ibadetlerin birisi olarak niteler. Serhendî, Ahmet Fârûkî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, trc: Abdulkadir Akçipek, (İstanbul: Dergah Ofset, 1998), 3: 163.

يا أم المؤمنين أنبئني عن قيام نبي الله صلى الله عليه وسلم قالت أليس تقرأ هذه السورة يا أيها المزمل قلت بلى قالت فإن الله عز وجل افترض قيام الليل في أول هذه السورة فقام نبي الله صلى الله عليه وسلم وأصحابه حولاً حتى انتفتحت أقدامهم وأمسك الله عز وجل خاتمها اثني عشر شهراً ثم أنزل الله عز وجل التخفيف في آخر هذه السورة فصار قيام الليل تطوعاً بعد أن كان فريضة

"Ey Mü'minlerin annesi! Bana Rasûlullah (s.a.v)'in gece namazından haber ver' dedim. Bana 'Sen Müzzemmil suresini okumuyor musun?' dedi. Ben: 'Evet (okurum)' dedim. O dedi ki: 'Allah (azze ve celle), bu surenin başında gece namazını farz kılmıştı. Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.v) ve ashabı bir yıla yakın bu namazı kılmaya devam ettiler, tâki (bu namazları kılmaktan) ayakları şişmişti. Allah, bu surenin sonunu on iki ay tuttu (indirmede). Sonra Allah (azze ve celle), bu surenin sonundaki tahfifi indirdi. Böylece kıyâmü'l-leyl (teheccüd namazı) farz kılındıktan sonra nafîle olmuş oldu."³¹

Bu rivayet birçok hadis kitabı³² ve tefsirlerde³³ yer almakta, hakkında sahih olduğuna dair değerlendirmeler bulunmaktadır.³⁴ Rivayetlerde farz kılınması ile neshi arasındaki süre genelde bir yıl olarak geçerken; Darimî (ö. 255/869) bu süreyi on altı ay olarak zikretmekte,³⁵ ayrıca on sekiz ay veya on yıl gibi farklı sürelerle dair rivayetler de bulunmaktadır.³⁶

Bu konuda İbn Abbas'tan; "Müzzemmil sûresi'nin ilk ayetleri nazil olunca (Hz. Peygamber ve Müslümanlar) yaklaşık olarak Ramazan ayındaki kadar gece namazı kılıyorlardı. Bu durum bu surenin (Müzzemmil suresinin) son ayeti ininceye kadar devam etti. (Vacip kılan) ilk ayetlerin nüzûlü ile son ayetinin nüzûlü arasındaki süre bir sene idi."³⁷ şeklinde benzer bir rivayet de bulunmaktadır.

Nevevî (ö. 676/1277), Aynî (ö. 855/1451) ve Remlî (ö. 1004/1596) gibi bazı alimler ümmet hakkında teheccüd namazının tatavvu'/nafîle olduğuna dair icma olduğunu belirtmiş olsalar da³⁸ önceki başlıkta belirttiğimiz üzere, şâz da olsa bu namazın herkes için vacip olduğunu belirten görüşler de mevcuttur. Ancak ulemanın genelinin teheccüd namazının ümmet için tatavvu' olduğu görüşüne sahip oldukları bir gerçektir. Ümmet için bu namazın nafîle olduğu görüşü, yukarıda aktardığımız Hz. Aişe ve İbn Abbas'tan nakledilen rivayetlerde olduğu üzere, önce vacip iken sonra bu hükmün nesh edilmesi ile tatavvu'a dönüştüğü temeline dayandırılmıştır. Bunun yanında Râzî'nin (ö. 606/1210) aktardığına göre teheccüd namazının hiçbir zaman vacip olmadığı, başlangıçtan beridir hep nafîle bir namaz olduğuna dair bir görüş de mevcuttur.³⁹ Buna göre teheccüdün ümmet hakkında nafîle oluşu ya önce vacip iken sonra tatavvu'a dönüştürülmesi şeklinde veya baştan beridir hep nafîle hükmünde olduğu şeklinde iki açıdan izah edilmektedir.

Öncelikle başlangıçta vacip kılınıp sonra bu hükmün neshedilerek tatavvu'a dönüşmesine dair görüşe göz attığımızda, bunun temellendirmesi konusunda Müzzemmil suresi 2. ayetteki (**فَمِ اللَّيْلِ**)

³¹ Hadis metni Nesâî'den alınmıştır. Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, (Riyad: Dâru'l-Hadâratı li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2015), "Kıyâmü'l-Leyl ve Tetavvuu'n-Nehâr", 2.

³² Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 18; Ebu Dâvud, "Tatavvu", 26; Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 40: 314-315; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân, *Kitâbü'l-Müsnedi'l-câmi'*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2013), 370; İbn Balaban, Alâüddin Ali, *el-İhsan fî takrîbi Sahih-i İbn Hibban*, (Kahire: Dâru'l-Te'sîl, 2014), 3: 416;417; Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1: 527.

³³ Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed, *el-Vasîf fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 4: 372; Beğavî, Hüseyin b. Mes'ud, *Mea'limü't-tenzîl (Beğavî Tefsiri)*, (Riyad: Dâru Tayyibe, 1989), 8: 250; Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'an*, 21: s.317-318; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddin Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Riyad: Daru Tayyibe, 1999), 8: 254; Bursevî, İsmail Hakki, *Tefsîru rûhi'l-beyân*, (İstanbul: Matbaat-ü Osmanîyye, 1330), 10: 218; Şevkanî, *Fethü'l-Kadîr*, 1545.

³⁴ Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer, *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi Kitâbi Müslim*, (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1996), 2: 379; İtyübî, Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa el- Vellevî, *el-Bahru'l-muhîtü's-seccac fî Şerhi İmam Müslim b. el-Haccâc*, (Dammam: Dâru İbn Cevzî, 1431/2010), 15: 529-530. Hâkim en-Nisâbü'rî, bu konuda benzer rivayetleri de sahih olarak belirtmektedir: *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 2: 548.

³⁵ Dârimî, *el-Müsnedi'l-câmi'*, 370.

³⁶ Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 21: 322.

³⁷ Ebü Dâvud, "Tatavvu", 17; Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 12: 196; Hakîm en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 2: 548.

³⁸ Nevevî, *Şerhü'n-Nevevî*, 6: 39; Aynî, Ebü Muhammed Bedrüddîn, *Ümdetü'l-kârî fî şerhi Sahihî'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 1: 419; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, 2: 131.

³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30: 172.

(أَلَا قَلِيلًا) emrinin bu namazı farz kıldığı, daha sonrasında nâzil olan aynı surenin son ayeti (20. ayeti) ile bu hükmün neshedildiği ağırlıklı olarak belirtilen husustur. Bunun yanında farklı nâsihler ile bu hükmün tatavvu'ya dönüştüğü de dile getirilmiştir. Bu yüzden teheccüd namazının vücûbiyetinin ne ile neshedildiği konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Bu konuda dile getirilen görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz: 1- Gece namazının vücûbiyeti, Müzzemmil suresi 20. ayetinin tümü ile veya bu ayetteki; " فَاقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ " Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun" ifadesi yahut " O SİZİN, عِلْمَ أَنْ لَنْ تُخْصَوُوهُ " ifadesi veyahut " عِلْمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى " ifadesi ile neshedilmiştir. 2- Beş vakit namazın farz kılınması ile neshedilmiştir. 3- Müzzemmil suresinin 20. ayeti ile teheccüdün miktarı (rekât sayısı) ve süresi tahfif edilmiş (bunlar mükellefin takdirine bırakılmış ama vaciplik hükmü kaldırılmamış), daha sonra beş vakit namaz ile vücûbiyet tamamen neshedilmiştir. 4- İsrâ suresi 79. ayeti olan; "Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl" emri ile teheccüd Hz. Peygambere has farz bir namaz haline getirilerek veya bu ayet ile hem Peygambere hem de ümmette nafîle kılınarak vücûbiyet nesh edilmiştir. 5- Müzzemmil suresi son ayetteki beş vakit namazı ifade eden " وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ " Namazı dosdoğru kılın" ifadesi ile neshedilmiştir.⁴⁰ Burada nâsih olarak farklı ayetler zikredilse bile, bunların ortak noktası sonuç olarak teheccüdü vücûbiyetten çıkarıp tatavvu'ya dönüştürdüğüdür. Bu nedenle bunların hangisinin nâsih olabileceği konusundaki tartışmalar hakkında daha fazla ayrıntıyı gerekli görmüyoruz.

İmam Şâfiî, teheccüdün hükmü konusunda nesih söz konusu olduğunu, Müzzemmil suresinin ilk ayetlerinin teheccüdü vacip kıldığını, yine aynı surenin son ayeti ve İsrâ suresi 79. ayeti ile bu vücûbiyetin neshedildiğini, ayrıca Hz. Peygamberin sünnetinde de beş vakit namazın dışında başka farz namaz olmadığını belirtildiğini, bunun da daha önce farz kılınmış bu namazın neshedildiğinin bir göstergesi olduğunu belirtmekte, ama teheccüd kılmanın terkedilmesini de hoş karşılamadığını dile getirmektedir.⁴¹ İbn Hazm (ö. 456/1064) da, teheccüdün farz iken nas ile neshedilerek mendûba dönüşmesi konusunda icma olduğunu dile getirmektedir.⁴²

Bu konuda nesih sebebi olarak tefsirlerde, teheccüd namazının kılma süresinin ayetlerde tam belirli olmaması nedeniyle, mü'minlerin bu farzı eksik bırakma korkusu ile ihtiyata binaen çok uzun süreler namaz kılmaları, hatta gecenin bütününü namaz kılarak geçirmeleri, bunun sonucunda namazda ayakta duramaz hale gelmeleri ve ayaklarının şişmesi gibi ağır meşakkatlere maruz kalmaları sonucu Allah'ın bu hükmü hafiflettiği ve vücûbiyetini kaldırarak tatavvu'ya çevirdiği belirtilmiştir.⁴³ Ayrıca Müzzemmil suresi 20. ayette değinilen hasta olanlar, ticaret maksadı ile yolculuk yapanlar ve cihada çıkanlar nedeniyle hükmün hafifletildiği, zira bunların teheccüd namazını kılmaların ya çok zor veya imkansız olduğundan, Allah'ın bütün Müslümanlardan bu mükellefiyeti kaldırdığı da belirtilmiştir.⁴⁴

Teheccüd namazının hiçbir zaman farz olmadığı, başlangıçtan beri tatavvu' olduğuna dair görüşü ele aldığımızda ise bunun şu şekilde temellendirilmeye çalışıldığını görürüz:

⁴⁰ Şafîî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1938), 71-73; Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Tefsîru'l-keşşâf*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 1150,1153; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30: 171-172; Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'an*, 21: 320-321; İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali, *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 9: 453; Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'an*, 6: 382.

⁴¹ Şafîî, *Risâle*, 113-117. Şafîî, beş vakit namaz dışında farz namaz bulunmadığına dair iki hadis aktarmaktadır. Bunlardan birisi, Hz. Peygamberin Necid halkından bir bedeviye söylediği, "İslâm bir gün ve gecede beş vakit namazdır" (Buhârî, "İman", 34; Ebu Davud, "Salat", 1) hadisi, diğeri ise Ubâde b. Sâmî'in; "Allah beş vakit namazı kullarına farz kıldı. Her kim bu namazları hafife almadan ve zâyi (terk) etmeden hakkıyla kılsa, Allah'ın onu cennete koyacağına dair vaadi vardır." (Nesâî, "Salât", 6; Ebû Dâvud, "Vitr", 2) hadisidir. *Risâle*, 116-117.

⁴² İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1979), 4: 88.

⁴³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 359-360; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30: 172,186; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, 8: 254; Şevkânî, *Fethü'l-kadir*, 1545; Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'an*, 6: 382.

⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30: 187; Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'an*, 21: 348.

- 1- İsra suresi 79. ayetinde "وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ" buyurulmuş, burada Hz. Peygambere "لَكَ نَافِلَةً" şeklinde hitap edilerek, bu namazın onun için 'nafile' bir ibadet olduğu belirtilmiştir.
- 2- Teheccüd namazı, şayet Hz. Peygamber'e farz olmuş olsaydı, "وَأَتَّبِعُوا" Ona uyunuz" (el-A'raf 7/158) ayeti gereği ümmetine de farz olurdu. Bu yüzden neshin vârid oluşu, aslın hilafıdır.
- 3- Gece teheccüde kalkmaya dair, "نِصْفُهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ" (Birazı hariç olmak üzere gecenin yarısını ibadetle geçir.) Yahut bundan biraz eksilt veya buna biraz ekle" (el-Müzzemmil 73/3-4) buyurularak, namazın miktarı ve süresi belirsiz bir şekilde mükellefe havale edilmiştir ki, bu şekilde bir şey vacip olamaz. Bunun yanında ayetteki "فَمِ اللَّيْلِ" Gece kalk(namaz kıl)" ifadesinin vücûb değil nedb ifade ettiği de belirtilerek, teheccüdün hiçbir zaman farz kılınmadığı görüşü ispata çalışılmıştır.⁴⁵

Râzî bu görüşleri aktardıktan sonra, İsra 79. ayetteki "نَافِلَةً" ifadesini tatavvu' anlamıyla alınmasına İbn Abbas'ın karşı çıktığını ve bu söze, "sana ziyade bir vacip olarak" şeklinde cevap verdiğine dair nakilde bulunmaktadır. Yine namaz süresinin belirli olmamasının vacip kılınmasına engel olduğu görüşünü de akıl dışı bulmaktadır.⁴⁶ Ayrıca Hz. Peygambere farz olmasının ümmete de farz olmasını gerektirmesi de, 'Hasâisü'n-Nebî' kapsamında olan bazı hükümlerin sadece Hz. Peygambere has hükümler içerebileceği şeklinde cevaplanabilir. Yine gece namazına dair emrin vücûb ifade etmediğini belirtmek için buna dair zâhir bir karinenin olması gerektiği de belirtilebilir.

Yukarıda aktardığımız görüşler çerçevesinde konuyu özetlersek, ümmet hakkında teheccüdün farz iken sonra tatavvu' olduğu görüşünün ekseri ulemanın görüşü olduğu söylenebilir. Bunun yanında teheccüdün hiçbir zaman vacip kılınmayıp başlangıçtan beri tatavvu' olduğu görüşünde olanlar da bulunmaktadır. Hz. Peygamberin teheccüd namazı konusundaki hadisleri de bu namazın ümmet için nafile bir namaz olduğuna işaret etmektedir. Örneğin, "Farzdan (farz namazlardan) sonra en faziletli namaz, gece namazıdır."⁴⁷ hadisi teheccüdün farz namazlar dışında olduğunu açıkça belirtmektedir. Yine, "Gece namazını kılın; çünkü bu namaz sizden önceki salih kulların âdeti idi. O, Allah'a yaklaştırır, günahları örter ve onlardan sakındırır."⁴⁸ hadisi de teheccüdün farz olmadığının delillerinden görülmüştür.⁴⁹

Daha önce de belirttiğimiz üzere teheccüd namazının ümmet için farz olmadığı genel bir kabul halindedir. Ümmet için hüküm konusunda mendup/tatavvu'⁵⁰ veya sünnet(-i müekked)⁵¹ olduğu değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu konuda teheccüdün vücûbiyetinin neshedilince müstehap olarak kaldığı, bu durumun tıpkı âşûrâ orucunun vücûbiyetinin neshedilip müstehap olarak kalması gibi olduğu belirtilmiştir.⁵² Her ne kadar çoğunluk ulema tatavvu' olarak görse de, teheccüde kalkmayı adet edinenlerin bunu terketmesi veya zaruret olmaksızın azaltması mekruh görülmüştür.⁵³ Hz. Peygamberin Abdullah b. Amr b. As'a söylediği, "Ey Abdullah! Falan gibi olma. O teheccüde kalkardı, sonra terketti"⁵⁴ hadisi de bu duruma işaret etmektedir.

⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30: 172.

⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30: 172.

⁴⁷ Müslim, "Sıyam", 38; Nesâî, *Kıyâmü'l-Leyl ve Tetavvu'n-Nehâr*, 6.

⁴⁸ Tirmizî, Muhammed b. İsa, *el-Câmiü'l-kebir*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), 5: 516.

⁴⁹ *Mevsûatü'l-Fikhiyye*, 14: 87.

⁵⁰ Hattâb, Ebu Abdillâh Muhammed, *Mevâhibü'l-celîl fi-Şerhi Muhtasarı Şeyhi'l-Halîl*, (Nuakşot/Moritanya: Dâru'r-Rıdvân, ts.) 4: 193; Şürûnbülâlî, Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr, *Nuru'l-izah, (el-Miftah Şerh-i Nuru'l-izah içinde)*, (İstanbul: Aydın Yayınevi, 1968), 75; Bilmen, Ömer Nasûhi, *Kur'an-ı Kerî'min Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 8: 3882; Cezîrî, Abdurrahman, *el-Fikhü alâ mezhebi'l-erbia'*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1: 304; Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru'l-münîr*, (Şam: Dâru'l-Fikr, 2009), 17: 157.

⁵¹ *Mevsûatü'l-Fikhiyye*, 14: 87; Tüveycirî, Muhammed b. İbrahim b. Abdullah, *Mevsûatü'l-fikhi'l-İslâmî*, (B.y.: Beytü'l-Efkâri'l-Düveliyye, 2009), 2: 607.

⁵² Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır, *el-Bahru'l-Muhîd*, (Gardaka: Darü's-Safve, 1992), 1: 232.

⁵³ Aynî, Bedreddîn, *el-Binâye Şerhu Hidâye*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 2: 521; Gamrâvî, Muhammed ez-Zührî, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 66.

⁵⁴ Buhârî, "Teheccüd", 6; Müslim, "Sıyam", 35.

Teheccüdün Hz. Peygamber için tatavvu' mu yoksa vacip mi olduğu konusu ise ulema arasında ihtilaflıdır. Tâbiîn müfessirlerinden Mücâhid (ö. 103/721) ve Süddî (ö. 127/745), " وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ " (el-İsra 17/79) ayetinde geçen "نَافِلَةً لَكَ" ifadesinin 'Hz. Peygambere has bir nafîle' anlamına geldiğini, bunun manasının ise, Hz. Peygamberin nfilesinin ümmetin nfilesinden farklılığına vurgu olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre diğer insanların nfileleri günahlarının affı veya keffareti içindir. Hz. Peygamberin ise gelmiş geçmiş bütün günahları affedilmiş olduğundan, onun nfileleri ancak derecesinin yücelmesi ve mükâfatının artması içindir. İşte bu farktan dolayı Hz. Peygamber için teheccüd bu ayette, 'ona has ziyâde bir nafîle' olarak isimlendirilmiştir.⁵⁵ Yine tabiîn müfessirlerinden Katâde'nin (ö. 117/735) de teheccüdün tatavvu' olduğu görüşüne sahip olduğu nakledilmektedir.⁵⁶

Teheccüdün vücûbiyetinin neshinin Hz. Peygamberi de kapsadığı ve onun için de tatavvu' olduğu görüşü Şafîî mezhebinde ağırlıkta olan görüş konumundadır.⁵⁷ İmam Şâfiî'den ise bu konuda iki görüş nakledilmekte olup, birisi teheccüdün Hz. Peygamber için de nafîle olduğu şeklindedir.⁵⁸ Bu hususta Nevevî, teheccüdün vücûbiyetinin Hz. Peygamber hakkında neshedilip edilmediği konusunda ihtilaf bulunmakla birlikte, kendileri nezdinde en sahih görüşün Hz. Peygamber hakkında da neshedilmiş olduğunu belirtmektedir.⁵⁹ Nevevî'nin bu görüşü başka bazı hadis şârihleri tarafından da en sahih görüş olarak dile getirilmiştir.⁶⁰ Hanefîlerden Bedrettin Aynî de, Hz. Peygamberi ziyaret eden bir bedevînin, ondan İslam'ı anlatmasını istemesi üzerine Hz. Peygamberin; "Bir gün bir gecede beş vakit namazdır," demesi ve bedevinin; "Üzerime başka var mı? sorusuna Hz. Peygamberin; "Hayır, ama kendin nafîle olarak yaparsan o başka." şeklinde cevap vermesinin,⁶¹ beş vakit namazdan başka farz namaz olmadığına delili olduğunu, bu durumda teheccüd namazının da farz olmadığına ortaya çıktığını, teheccüdün ümmet hakkında farz olmadığına dair icma bulunduğunu, Hz. Peygamber hakkında da en doğru görüşün farz olmaması olduğunu belirtmektedir.⁶²

Kurtubî, " وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ " (el-İsra 17/79) ayetinin, ümmetten ayrı olarak sadece Hz. Peygambere teheccüdü farz kılmasının iki sebepten dolayı uzak bir ihtimal olduğunu dile getirmektedir. Ona göre bu sebeplerden birincisi, farz olan bir şeyin ayette 'nafîle' olarak nitelenmesidir. İkincisi ise, Hz. Peygamberin, "Beş vakit namazı Allah insanlara farz kılmıştır"⁶³ hadisi ve mirac hadisinde geçen Allah'ın; "(Namazlar) beş vakittir ve yine onlar ellidir. Benim nezdimde söz tebdil olunamaz"⁶⁴ buyurmasıdır. Bunlar da nastır. Hal böyleyken nasıl Allah, Hz. Peygambere beş vaktin üzerine fazladan bir namaz farz kıldı denilebilir? Bu doğru olmayan bir şeydir, demektedir.⁶⁵

⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15: 41; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21: 31; Suyûtî, *Dürü'l-mensür*, 5: 323-324; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, 5: 103; Ebüssüüd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 5: 189.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15: 42; 23: 397; Suyûtî, *Dürü'l-mensür*, 5: 324; Sa'lebî, *Tefsîru Sa'lebî*, 6: 123.

⁵⁷ İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-râfi'yyi'l-kebîr*, (Mekke: Müessesetü Kurtuba, 1995), 3: 256-257; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 21: 347-348; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkîki'l-hakkî min ilmi'l-usûl*, (Riyad: Dâru'l-Fadîle, 2000), 2: 798.

⁵⁸ *Mevsûatü'l-Fikhiyye*, 2: 258. Bu konuda Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370), teheccüdün Hz. Peygamber için hasâis kapsamında vacip olduğu düşüncesinin sonraki dönem (müteahhirîn dönemi) Şafîî ulemasınca da dile getirildiğini, ancak doğrusunun İmam Şafîî'nin bu namazın önce vacip kılınmış iken bu hükmün hem peygamber hem de ümmet için neshedildiği görüşünde olduğunu belirtir. Sübkî, Tâceddîn, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, (Dübe: Dâru'l-Bühûsi li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 1424/2004), 2: 279.

⁵⁹ Nevevî, *Şerhü'n-Nevevî*, 6: 39.

⁶⁰ Sefîrî, Şemsüddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mecâlisü'l-va'ziyye fî şerhi ehâdisi hayri'l-beriyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 2: 291. İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem el-Vellevî, *Şerhu Süneni'n-Nesâî (Zahîratü'l-ukbâ fî şerhi'l-müctebâ)*, (Riyad: Dâru'l-Mî'râcü'd-Düvelî, 1996), 6: 145.

⁶¹ Buhârî, "İman", 34; Ebu Davud, "Salat", 1.

⁶² Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, 1: 419. Aynî, eserinin bir başka yerinde, önce farz kılınmış iken sonra bu hükmün neshedildiğinin en sahih görüş olduğunu belirtmektedir. 2: 391.

⁶³ Hanbel, *Müsned*, 36: 366.

⁶⁴ Buhârî, "Salat", 1; Müslim, "İman", 74.

⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 13: 146-147.

Hanbelî fakih İbn Kudâme (ö. 620/1223) de, Müzzemmil suresi ilk ayetler ile teheccüdün Hz. Peygambere farz kılındığını, daha sonra 20. ayet ile bu hükmün neshedildiğini belirtmektedir.⁶⁶

İbn Nüceym (ö. 970/1563) ve İbn Âbidin (ö. 1252/1836), İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) teheccüd namazının (ümme için) sünnet mi, mendup mu olduğu konusunda tereddüt ettiğini ve sözü uzattığını belirtirler.⁶⁷ İbn Âbidin'e göre bu mesele şöyle açıklığa kavuşur: Kavli deliller teheccüdün mendup olduğuna, Hz. Peygamberin fiilî uygulamaya devamlılığı ise sünnet olduğuna delil olur. Zira Hz. Peygamberin bir nafilere devam etmesi onu sünnet kılar. Bu açıklama teheccüdün Hz. Peygamber hakkında tatavvu'/nafilere namaz olmasına göredir ki, bir taife buna kâildir. Başka bir grup âlim ise teheccüdün ona farz olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda onun teheccüde farz olarak devam etmiş olması bizim hakkımızda bu namazı sünnet kılmaz. Ancak Sahih-i Müslim'de ve diğer hadis kitaplarında Hz. Aişe'den gelen rivayette teheccüd namazının farz iken daha sonra nesh edildiği açıkça belirtilmiştir. İşte bu onun demek istediği şey olup, bu açıklamaların ifade ettiği mana, teheccüdün bizim hakkımızda sünnet olduğunu tasdiktir. Çünkü Peygamber teheccüde farziyeti nesh edildikten sonra da devam etmiştir.⁶⁸ Her ne kadar İbnü'l-Hümâm'ın sözleri bu şekilde yorumlansa da o, teheccüdün Hz. Peygamber hakkındaki hükmü konusunda farklı ifadeler kullanmaktadır. İbnü'l-Hümâm açıklamalarında, Hanefî ulemasının genel olarak bu namazın Hz. Peygambere farz olduğu görüşüne sahip olduklarını dile getirirken,⁶⁹ İbn Âbidin ise Hz. Peygamber hakkında teheccüd namazının farziyetinin neshedildiği ve onun için de bu namazın tatavvu' olduğunu belirtmektedir. Bu durum bazı Hanefî fakihlerin de, teheccüdün Hz. Peygamber için farz olmadığı görüşünde olduklarını göstermektedir.⁷⁰ Benzer tartışmayı Burhâneddin el-Buhârî (ö. 616/1219) de, İmam Muhammed'den (ö. 189/805) aktarmaktadır: Bil ki gece nafilere namaz kılmak güzeldir. Çünkü Allah Teâlâ, "وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ" (el-İsra 17/79) buyurmuştur. Bazı ulema, 'her gece iki rekat namaz kılmak Kur'an okumak gibi sünnettir' dediler. Bazıları ise, farzdır dediler. Bize göre gece namazı ne sünnet ne de farzdır, o müstehaptır. Çünkü Peygamber; "Gece namazı bana mahsus kılındı" buyurmuştur.⁷¹ Burada, teheccüdün Hz. Peygambere mahsus bir hüküm olduğunu dile getirilmekle birlikte, farz mı tatavvu' mu olduğu konusunda ise açıklama yapılmamaktadır.

Mutasavvıf müfessirlerden İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) ve Hindistanlı Senâullah Pânîpetî (ö. 1225/1810) de başlangıçta vacip kılınan teheccüdün vücûbiyetinin hem ümmet hem de Hz. Peygamber için neshedildiğini dile getirmektedirler.⁷² Senâullah Pânîpetî, teheccüd namazının Hz. Peygamber hakkındaki vücûbiyet hükmünün mensuh olup olmadığı konusunda ulema arasında tartışma bulunduğunu belirterek kendi görüşünü şöyle açıklamaktadır: "Benim nazarımda tercihe şayan görüş, teheccüdün farziyetinin Hz. Peygamber hakkında da neshedildiğidir. "وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ" (el-İsra 17/79) ayetinin de sarîh bir şekilde delalet ettiği gibi bu namaz onun hakkında tatavvu'dur. Şayet bu ayet ile farz kılınma istenilmiş olsa idi, "نَافِلَةً عَلَيْكَ" şeklinde söylenmesi gerekirdi. Çünkü farz kılınma (على) harf-i ceriyle gerçekleşir, (ل) ile değil. Hz. Peygambere has nafilere olması ise, daha önce belirtildiği üzere onun derecesinin yükseltilmesine sebep olduğundandır. Halbuki diğer insanlar için nafilere günahlarına keffaret içindir."⁷³

⁶⁶ İbn Kudâme, Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 2: 555.

⁶⁷ İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm, *Bahru'r-râik şerh-u Kenzi'd-Dekâik*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 2: 92; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2: 467-468.

⁶⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2: 467-468.

⁶⁹ İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1: 460-461.

⁷⁰ İbn Nüceym, *Bahru'r-râik*, 2: 92-93; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2: 467-468.

⁷¹ Buhârî, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed, *el-Muhtârü'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-numânî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 1: 442.

⁷² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5: 191; 10: 203, 218-220; Senâullah Pânîpetî, *Tefsîru'l-mazharî*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsil Arabiy, 2004), 5: 313.

⁷³ Pânîpetî, *Tefsîru'l-mazharî*, 5: 313-314.

Son yüzyıl alimlerinden İbn Bâdîs (ö. 1940), selef ve halef ilim ehlinde büyük bir cemaatin, teheccüdün Hz. Peygamber için vacip bir namaz olduğuna dair görüşe sahip olduklarını, ancak onlara şu şekilde cevap verilebileceğini belirtir:

- 1- "وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحْهُ بِهٖ نَافِلَةً لَّكَ" (el-İsra 17/79) ayetinde hitabın peygambere yapılmış olması, hükmün ona tahsis edilmesini gerektirmez. Tıpkı, "أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ" Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından kadar namazı kıl" (el-İsra 17/78) ayeti ve başka ayetlerde olduğu gibi.
- 2- Ondan başka Müslümanlar için de teheccüd namazı vâkî olup, onlar hakkında bu namazın nafîle olduğu konusunda ittifak bulunmaktadır.
- 3- Hz. Aişe'den Sahîh-i Müslim'de aktarılan rivayet; "Allah, bu surenin –Müzzemmil suresini kastederek- başında gece namazını farz kıldı. Buna binaen Hz. Peygamber ve ashabı bir sene gece namazına kalktılar. Allah, bu surenin sonunu on iki ay semada tuttu. Sonunda bu surenin son kısmındaki tahffî indirdi. Böylece gece namazı farzdan sonra nafîle oldu."⁷⁴ şeklinde olup, bu rivayet sure başındaki "فِيمَ" emrinin hem peygamber ve hem de bütün fertler için bir emir olarak anladıklarına delalet eder. Yani hem Hz. Peygambere hem de diğer insanlara farz kılınmış idi. Bu durumda daha sonra tatavvu'â dönüşmesi de hem Hz. Peygamber ve hem de onlar için olmalıdır.
- 4- Buhârî ve Müslim'de yer alan ve Muğîre'den rivayet edilen hadiste şöyle buyrulur: "Peygamber iki ayağı şişinceye kadar gece namazında ayakta durdu. (Bu, her gece on kûsür rekât teheccüd kılmaya devam etmesi nedeniyle idi). Kendisine; Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını mağfîret eyledi, denildiğinde o; 'Çok şükreden bir kul olmayayım mı?' diye cevâb verdi."⁷⁵ Şayet onlar teheccüd namazının onun üzerine vacip olduğunu bilselerdi ve Kur'an'dan bunu anlasalardı, ona vacip olması nedeniyle onun bu şekilde teheccüd kılışını niçin kabullenmesinler (nasıl bundan hoşnutsuzluk duysunlar ki)? Bunun yanında Hz. Peygamberin; "Çok şükreden bir kul olmayayım mı?" cevabı da, onun bu şekildeki teheccüd namazı kılmasının, üzerindeki rabbinin nimetlerine bir şükür olması için eda ettiği, isteğe bağlı bir tatavvu' olduğunu gösterir. Tüm bunlar sebebiyle şu ortaya çıkar ki, teheccüd namazı hem peygamber hem de ümmeti için (vacip olmayıp), tatavvu'dur/nafîledir.⁷⁶

Buraya kadar aktardığımız görüşler bize, ilk dönemden son döneme kadar birçok alimin teheccüdü hem Hz. Peygamber ve hem de ümmet için tatavvu'/nafîle bir namaz olarak gördüğünü göstermektedir. Ancak Ebû Ümâme (ö.86/705), Mücâhid, Katâde ve Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) gibi ilk dönem alimlerinden yapılan nakillerde, onların bu namazın Hz. Peygambere has bir nafîle/tatavvu' oluşuna dikkat çektikleri görülmektedir.⁷⁷ Ebu Davud'un (ö. 275/889) 'Sünen'ine şerh yazan Subkî (ö. 1352/1933) ise, teheccüd namazının hem ümmet hem de Peygamber için nafîle olduğu görüşünün cumhur ulemanın görüşü olduğunu dile getirmektedir.⁷⁸

2.3. Teheccüd Namazı Ümmete Tatavvu' İken Sadece Hz. Peygambere Vaciptir.

Teheccüdün hükmü konusunda sıklıkla dile getirilen en yaygın görüş, onun ümmet hakkında nafîle bir namaz iken; Hz. Peygamber hakkında ise vacip bir namaz oluşudur.⁷⁹ Bu görüşün özellikle İbn Abbas'tan aktarılan, Müzzemmil suresi ilk ayetlerinde emredilerek vacip kılınan teheccüd namazının, aynı surenin 20. ayeti ile Müslümanlar hakkında neshedildiği ancak Hz. Peygamber için vücûbiyetin devam ettiğine dair görüşe dayandığı görülmektedir.⁸⁰ Tabiîn müfessirlerinden Dahhâk'ın

⁷⁴ Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 18.

⁷⁵ Buhârî, "Tefsîr", 48/2; Müslim, "Sifatü'l-Kiyâmeti ve'l-Ceneti ve'n-Nâr", 18.

⁷⁶ İbn Bâdîs, *Tefsîru İbni Bâdîs*, 138-139.

⁷⁷ Suyûtî, *Dürü'l-mensür*, 5: 323-324; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-i'bâd*, (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1998), 1: 312-313; Sübkî, Mahmûd Muhammed Hattâb, *el-Menhelü'l-a'zbu'l-mevrûd*, (Beyrut: Müessesetü't-Tarihu'l-Arabiy, ts.), 7: 225.

⁷⁸ Sübkî, *Menhel*, 7: 225-226.

⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 21: 347.

⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15: 41; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, 5: 103; Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 6: 382; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 29: 112.

(ö. 105/723) da teheccüdün Hz. Peygambere farz olduğu görüşünü benimsediği nakledilmiştir.⁸¹ İmam Şâfiî'den nakledilen iki görüşten birisi de onun, teheccüd namazını Hz. Peygamber için vacip kabul ettiği yönündedir.⁸² İbnü'l-Hümâm, Hanefî ulemasının çoğunun teheccüdün Hz. Peygamber hakkında farz olduğu ve onun bu namaza farziyet üzere devam ettiği görüşünde oldukları bilgisini aktarmaktadır.⁸³ Araştırmamızın son kısmına bu konudaki makalesini yerleştirdiğimiz Tâhiru'l-Mevlevî'nin de bu çerçevede görüşler dile getirdiği görülmektedir.

Râzî, teheccüd namazının vücûbiyetinin Müzzemmil suresi son ayeti ile ümmet hakkında neshedilip Hz. Peygamber hakkında neshedilmediğini şöyle açıklamaktadır: "Ayette, gece namazına kalkma konusunda hastaların, ticaret maksadıyla seferde bulunanların ve Allah yolunda cihat edenlerin zorluklarının olduğu belirtildi. Çünkü hastalar, hastalıkları sebebiyle teheccüd namazı kılmaya imkan bulamazlar. Yolcular ve mücahitler ise, gündüzleri ağır ve meşakkatli işlerle meşgul olduklarından, eğer bir de gece uyumayıp teheccüd ile meşgul olsalar, meşakkatleri daha da katlanırdı. Bu sebepler, teheccüdün nesih gerekçesi olarak zikredilmiştir. Ancak bu gerekçeler, Hz. Peygamber hakkında mevcut değildir. Bundan dolayı ayette Allah, " إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا " (el-Müzzemmil 73/7) buyurarak, Hz. Peygamber hakkında teheccüd namazının vücûbiyetini neshetmemiştir."⁸⁴ Zira bu ayette, gündüzleri Hz. Peygamber için önemli koşuşturmaların ve meşguliyetlerin olduğu belirtilmiş, bu nedenle Allah'a karşı vazifeleri için ancak gece vakit bulabileceği, bu yüzden de gece namazının ona emredildiği dile getirilmiştir.⁸⁵

Teheccüd namazının özellikle Hz. Peygamber için farz olmasına dair delillerden birisi de İsra suresi 79. ayetidir: " وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا " Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın." Bu ayetteki " نَافِلَةً لَكَ " sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere" ifadesi, Hz. Peygambere teheccüd namazının nafile olduğu şeklinde değil, "beş vakit namaza ilave/fazladan bir namaz olarak ve tahsis ile yalnız sana farz kılındı" şeklinde anlaşılmıştır. Bu görüş, ayetteki bu namazın kılınmasına dair " فَتَهَجَّدْ " teheccüd namazı kıl" ifadesinin emir olması ile de desteklenmiştir. Zira emir sîgası, vücûb ifade edeceğinden, bu namaz Hz. Peygambere vacip olmalıdır. Buradaki emir ifadesinden sonra, " نَافِلَةً لَكَ " kısmı, şayet "sana mahsus bir nafile olarak" şeklinde vacip olmama manasına alınırsa bu durumda bir çelişki ortaya çıkacaktır ki, bu da olması gerekenin aksine bir durum olur. Bu nedenle ayetin anlamının, "beş vakit namaza ilave farz bir namaz olarak" şeklinde olması gerekir.⁸⁶ Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) açıklaması da bu yönde olup, bu ayet teheccüd namazını Hz. Peygambere beş vakit namaz üzerine fazladan bir farz namaz olarak emretmektedir, demektedir.⁸⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) de, bu konudaki karşılıklı görüşleri ve bunların delillerini zikrettikten sonra, ayetteki " نَافِلَةً لَكَ " ifadesinden muradın, müstehap veya mendup gibi yapılması ya da yapılmaması caiz olan bir hüküm olamayacağını, bununla kastedilenin derecelerde/mertebelerde yükselme olduğunu dile getirmektedir. Bu manada, yani Hz. Peygamberin mertebesinin yükselmesini sağlamada farz ile müstehap zaten ortak bir güce sahiptirler. Ayrıca " نَافِلَةً لَكَ " ifadesinin kullanılmış olması, bunun vücûba delalet eden bir emir olmasını da ortadan kaldırmaz, demektedir.⁸⁸ Sâbûnî de bu ayete dair açıklamasında, ayetteki emrin teheccüdü Hz. Peygambere farz kıldığını, " نَافِلَةً لَكَ " ifadesinin 'yapıp yapmama konusunda serbest olunan nafile' anlamına anlaşılamayacağını, bu şekilde anlam verilmesi halinde bunun Hz. Peygambere has bir ibadet olmaktan çıkacağını, buna göre

⁸¹ Suyûtî, *Dürü'l-mensür*, 5: 323.

⁸² İbn Keşir, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 5: 103; *Mevsûatü'l-Fikhiyye*, 2: 257.

⁸³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 1: 461.

⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30: 187.

⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30: 177.

⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21: 31-32; Sa'lebî, *Tefsîru Sa'lebî*, 6: 123.

⁸⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 606.

⁸⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 1: 313.

anlamın 'ümmete farz kılınanın üzerine artı bir farz namaz' olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.⁸⁹ Zuhaylî'nin de açıklamaları benzer şekildedir.⁹⁰

Teheccüdün Hz. Peygambere farz olmasına dair dile getirilen delillerden birisi de Hz. Peygamber'den yapılan şu rivayettir: "Üç şey benim üzerime farz iken, size nafiledir. Bunlar; vitir namazı, misvak ve gece namazı."⁹¹ Malikî mezhebinde genel olarak teheccüd namazı, bu hadis çerçevesinde Hz. Peygambere has hükümler (hasâis) kapsamında görülmüş ve bu kapsamda ona vacip olarak değerlendirilmiştir.⁹² Hanbelî mezhebinde de bazı fakihler, bu yönde görüş dile getirmişler, Hz. Peygamber hakkında teheccüdün neshedilmediğini, vücûbiyetin hayatı boyunca devam ettiğini ve bunun Hz. Peygambere has hükümler çerçevesinde olduğunu belirtmişlerdir.⁹³ Ulaşabildiğimiz kadarıyla Hanefî fukahasının -İbn Âbidîn dışında- teheccüdün Hz. Peygamber hakkındaki hükmü konusunu doğrudan ve geniş şekilde ele alıp tartıştıklarını pek göremedik. Bu konuya daha çok Hz. Peygambere has hükümler (hasâis) kapsamında kısaca temas edilerek geçildiğini görmekteyiz. Örneğin Kâsânî (ö. 587/1191) ve Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330), teheccüdün ümmete vacip kılınmamışken, Hz. Peygamber için hasâis kapsamında vacip olduğunu dile getirmektedirler.⁹⁴ İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Sem'anî (ö. 489/1096) de benzer şekilde konunun ayrıntısına girmeksizin teheccüdün, Hz. Peygambere hasâis üzere farz olduğunu belirtmektedirler.⁹⁵ Teheccüdün Hz. Peygambere hasâis kapsamında vacip kılınmasının belli bir sebebe dayalı olduğu da dile getirilmiştir. Buna göre teheccüdün ona farz kılınmasının amacı, Hz. Peygamberi risâlet görevine ve bu görevin sorumluluğunu üstlenmeye hazırlamaktır. Zira ilahî vahyin üzerinde düşünülmesi, tam olarak öğrenilmesi ve anlaşılması için en uygun vakit gece namazı vaktidir.⁹⁶

Mutasavvıf müfessirlerden Kuşeyrî (ö. 465/1072) de beş vakit namazın emredilmesi öncesinde teheccüd namazının hem ümmet hem de Hz. Peygamber için farz olduğunu, beş vakit namazın farz kılınmasından sonra ise, ümmetten bu hükmün neshedildiğini, Hz. Peygamber hakkında ise vücûbiyetin devam ettiğini dile getirmektedir.⁹⁷

Elmalılı M. Hamdi Yazır ise, "وَمَنْ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا" Gecenin bir kısmında O'na secde et ve uzun gece boyunca O'nu tesbih et."(el-İnsan 76/26) ayetinin tefsirinde, Müzzemmil suresinde olduğu gibi, bu ayette de Hz. Peygambere teheccüdün vacip olduğuna dair işaret bulunduğunu belirtmektedir.⁹⁸ Hz. Peygamber hakkında teheccüdün vacip olduğu görüşünün yaygınlaşmasında, Hz. Peygamberin bu namazı vefatına kadar terk etmeden kılmış olmasının da etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmamızda, teheccüd namazının Hz. Peygamber ve ümmet hakkındaki hükmüne dair görüşleri ele aldık. Müslümanlar arasında teheccüdün ümmet için nafile, Hz. Peygamber için ise vacip bir namaz olduğu şeklindeki yaygın anlayışın varlığı bir gerçektir. Teheccüdün ümmet için nafile bir

⁸⁹ Sâbü'nî, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, (Beyrut: Müessesetü Menâhili'l-İrfân, 1981), 2: 627.

⁹⁰ Zuhaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 15: 158

⁹¹ "ثلاثة علي فريضة وهي سنة لكم: الوتر والسواك وقيام الليل". Beyhakî, *Sünen*, 7: 62; Taberanî, *Mu'cemü'l-vasîf*, 3: 315. Benzer rivayetler için bakınız: Hanbel, *Müsned*, 3: 485; Beyhakî, *Sünen*, 2: 658; Suyûtî, *Dürü'l-mensür*, 5: 323. Bu ve benzer rivayetler hakkında İbn Hacer (ö. 852/1449), '(rivayet) gerçekten zayıf ve metruktur' diyerek bunları kabule şayan görmemektedir. İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr*, 1: 112; 3: 256-257.

⁹² İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta Mâlik*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 2007), 7: 196; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, 4: 193; Nefrâvî, Ahmed b. Guneym, *el-Fevâkihü'd-devânî alâ risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevanî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1: 311.

⁹³ Haccâvî, Ebû'n-Necâ Şerâfüddîn Mûsâ b. Ahmed, *el-İknâ fi fikhî'l-İmam Ahmed B. Hanbel*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 3: 163; Buhârî, Mansûr b. Yunus, *Keşşâfü'l-kınâ an metni'l-İknâ*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 5: 23.

⁹⁴ Kâsânî, Alâüddin Ebi Bekr b. Mes'ud, *Bedâiu's-sanâi*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 3: 91; Buhârî, Alâüddin Abdülaziz b. Ahmed, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli Fahrî'l-İslam el-Pezdevî*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 3: 300.

⁹⁵ İbn Hazm, *İhkâm*, 4: 66; Sem'anî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Kavâtiu'l-edille fi'l-usûl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1: 307.

⁹⁶ Muhammed Süleyman el-Eşkâr, *Ef'âlür-rasûl*, (Beyrut: Müessesetü Risâle, 2003), 1: 267.

⁹⁷ Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin, *Letâifü'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, (İstanbul: Harf Yayınları, 2012), 6: 182.

⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8: 472.

namaz olduğu, ulemanın da geneli tarafından dile getirilen bir görüştür. Ancak Hz. Peygamberin vücûb üzere teheccüd namazı kıldığı düşüncesinin, her ne kadar sahabeden günümüze kadar bazı alimlerce ileri sürülmüş ve halk arasında da yaygın bir anlayış haline gelmiş olsa da, ulemanın büyük bir kısmınca kabul görmediğini müşahade etmekteyiz. Bu konuya değinen temel kaynaklardaki bilgilerde, tabiîn alimlerinden son dönem alimlerine kadar çok sayıda müfessir, muhaddis ve fakihin bu namazın Hz. Peygamber için de tatavvu' olduğu görüşünü dile getirdikleri görülmektedir. Teheccüd namazının baştan beridir tatavvu' olarak kılınan bir namaz olduğu düşüncesinde olanlar bulunmakla birlikte, ulemanın geneli bu namazın başlangıçta hem ümmete hem de Hz. Peygambere farz kılındığını kabul etmektedir. Özellikle İbn Abbas'ın görüşü üzere bulunan alimler, bu farziyetin ümmet hakkında neshedildiği, Hz. Peygamber hakkında ise baki kaldığını savunmuşlardır. Bu konuda İsra suresi 79. ayeti ile Hz. Peygamberin, kendine has hükümlerden birisinin de teheccüd olduğu yönündeki hadisi onların temel delilleri olarak görülmektedir. Ancak ilgili ayetteki emir birçok alim tarafından vücûbiyet ifade etmeyeceği şeklinde yorumlandığı gibi, teheccüdün hasâis kapsamında sadece Hz. Peygambere vacip olduğuna dair rivayetler de İbn Hacer gibi birçok hadis şârihi tarafından güvenilir bulunmamıştır. Ayrıca, araştırmamızda da gördüğümüz üzere teheccüdün hasâis kapsamında Hz. Peygambere vacip olduğu belirten alimlerin çoğunluğu bu konuda delile dayalı bir açıklama yapmaksızın sadece vacip hükmünü zikredip geçmektedirler. Buna karşın Hz. Aişe'den gelen ve birçok hadis kitabında yer alan rivayette, 'gece namazının farz iken sonra tatavvu'a dönüştüğüne' dair ifadesinin genel olması ve bu rivayetin sahih görülmesi nedeniyle, tabiîn müfessirlerinin, muhaddislerin ve hadis şârihlerinin çoğu bu hadise dayanarak teheccüd namazının hükmünün Hz. Peygamber de dahil herkes için nafil olduğu görüşünü dile getirmişlerdir. Yine Hz. Peygamberin farz kılınan namazları ifade ederken bu namazları sadece 'günlük beş vakit namaz olarak' dile getirmesi de teheccüdün farz namazlar kapsamında görülemeyeceğinin bir delili olarak görülmüştür. Bunun yanında Hz. Peygamberin teheccüd namazı hakkında genelde, rabbine karşı hamdini ve kulluğunu en iyi şekilde yerine getirmek için uzun uzadıya bu namazı kıldığını dile getirmiş olması da, onun bu namaza kendi ihtiyarî seçimi ile devam ettiğinin bir göstergesi sayılmıştır. Ayrıca araştırmamızda görüşlerini aktardığımız birçok alimin, bu namazın Hz. Peygamber için de nafil hükmünde olduğuna dair diğer delillerinin de önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu konuda mezheplerin görüşlerini de tek bir görüş çerçevesinde görmemek gerektiğini, zira farklı mezheplere mensup alimler içerisinde bu namazın Hz. Peygambere vacip olmadığını dile getirenlerin bulunduğunu da belirtmeliyiz. Bu yüzden teheccüd namazının Hz. Peygamber hakkındaki hükmünün vacip olmayıp, tatavvu' olduğu görüşünün oldukça fazla sayıda (belki de çoğunluk) alimlerce dile getirildiğini ve bu görüşün ulema arasında daha yaygın olduğunu söyleyebiliriz.

Tâhiru'l-Mevlevî'nin 1341 (h.) Tarihli *Mahfil* Dergisinde Yayımlanan "Gece Namazı" Adlı Makalesi

"Bidâyet-i İslam'da mefrûz (farz kılınmış) olan Gadât (غداة) ve Aşiy (عشي) namazlarına ilaveten geceleyin namaz kılınması da يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ (el-Müzzemmil 73/1) suresinin ibtidâsındaki ayetlerin nüzüliyle mefrûz (farz) olmuştur. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in kıyâm-ı leylisini soran Sad b. Hişam'a, Ümmü'l-Mü'minîn Hz. Aişe'nin şöyle dediği Sahih-i Müslim'in Kitâbü's-Salat'ında⁹⁹ mezkurdur: *إن الله عز وجل افترض قيام الليل في أول هذه السورة فقام نبي الله صلى الله عليه وسلم وأصحابه حولا وأمسك الله خاتمها اثني عشر شهرا في السماء حتى يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ* Yani, "Hak ve Celle ve Alâ Hazretleri, (el-Müzzemmil 73/1) sûresinin evvelinde gece namazını farz kıldı. Binâenaleyh Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) ile ashâbı, bir sene gece kâim oldu (gece namazına kalktı). Cenab-ı Hak, o sûrenin hâtimesini on iki ay tehir ettikten sonra inzâli ile mükellefiyeti tahfif eyledi. Kıyâm-ı leyl de farziyyetinden sonra tatavvu' yani nafil ibadet oldu."

⁹⁹ Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim*, (Riyad: Dâru Tayyibe, 2006), "Salatü'l-Müsâfirin", 18.

Hz. Aîşe'nin bahsettiği Sûre-i Müzzemmil'in ibtidâlarında ve sonundaki ayât-ı celileyi Ferruh Efendi'nin Mevâhib diye meşhur ve Hüseyin Va'iz'in Mevahib-i Âliyye'sinden mütercem olan tefsirinde şu suretle tercüme ediyor:

يا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا (el-Müzzemmil 73/1-2) Ey kilime (örtüye) bürünmüş peygamber, yahut ey nübüvvet barını (yükünü) yüklenmiş nebî! Gece kalk, namaz kıl. Meğer ol gecenin kalilinde (az bir kısmında) uyuyasın. نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا (el-Müzzemmil 73/3) Ol namazını gecenin nisfî (yarısı), yahut andan biraz noksan eyle ki ol sülüsü (üçte biri) olur. أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا (el-Müzzemmil 73/4) Yahut nisfî (yarısının) üzerine ziyâde eyle ki anın nihâyeti sülüsân (üçte iki) olur. Ve Kur'anî hurûfunu (harflerini) beyan ederek kıraat eyle ki işitenlere hurûfunu (harflerini) ta'dad (saymak) mümkün ola. إِنَّا سَأَلْنَاكَ عَلَيْكَ بِقَوْلِ تَقْيِيلًا (el-Müzzemmil 73/5) Biz senin üzerine teklif-i şâkkayı müştamil ağır kelamı vahyi ilkâ ederiz ki, ol Kur'an'dır. Onda olan emir ve nehiy ve va'd ve va'id ve ahlâk ve ahkâm ve sâir teklîfât, me'murlara (emredilen kişilere) haml-i girândır (ağır bir sorumluluktur). إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَأَقْوَمُ قِيَالًا (el-Müzzemmil 73/6) Gece saatinde namaza kıyamda eğer ki hâb (uyku) ve rahatı terk ile renc (zahmet) ve külfet var ise de kulûb ve havâtırın teşvîşden (karışıklıktan) ferâğatiyle müteveccih mihâb ibadet olmak ve lisân kalbe muvâfakatla Kur'an okumak neşât ve ihlâsa etmedir. إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا (el-Müzzemmil 73/7) Gündüzlerde senin için dûr ve dırâz (uzun uzadıya) halkın işleriyle iştigal olmakla, gece teheccüdüne tevvecüh oladur. وَادْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَتَبِيلًا (el-Müzzemmil 73/8) Rabbin Azze Şânühu'nun ismini salât ve kıraat ve tesbih ve tehlîl ve sâirle yâd eyle ve halktan inkita' ile ona teveccüh eyle. وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا (el-Müzzemmil 73/10) Ve müşriklerin tekzîb ve ezasına sabret ve onlardan uzlet edip cezalarını Allahü Teâlâ'ya tevîz (havâle) et. وَذُرِّي وَالْمُكَدِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهَلُكُمْ (el-Müzzemmil 73/11) Seni tekzîb eden ğinâ (zenginlik) ve tena'um (bolluk) sahipleri sanâdîdi (ileri gelenleri) bana havâle eyle ve onlara biraz mühlet ver. Ber mantûk ayeti kerime (ayeti kerimenin gereği üzere) az zamanda onların sanâdîdi (ileri gelenleri) Bedir'de helâk oldular. إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا "Ya Muhammed, sen ve ashabından seninle böyle olan taife, gecenin sülüsânında ekallini (üçte ikisinden azını) ve gâhi nisfîni (bazan yarısını), ya sülüsünü (üçte birini) kâim olduğunuzu Rabbin Celle Şânühû bilir. Allahü Teâlâ leyl ve nehârın (gece ve gündüzün) saatini takdir ve ta'dâd eder. Ve bilir ki geceden üzerinize farz olan ve olmayan saati ta'dâd ve temyiz edemeyip (sayıp ve ayırt edemeyip) meşakkat çekersiniz. Binâenaleyh Allah Teâlâ size kıyâmı terke ruhsat ve onu afve avdet etti. İmdi gecede size âsân olanı (kolay olanı) okuyun, yani kolayınız kadar namaz kılın.

Tefsir-i Âlûsî'de deniliyor ki:

"Cumhûra göre bu sure-i celîlenin evveliyâtı (baş tarafları), Resûl-i Ekrem'in Gâr-ı Hira'da (Hira mağarasındaki) melek ile muhâveresi (konuşması) ve Hâne-i Hatice'ye avdetle (dönerek), رَمَلُونِي رَمَلُونِي (beni örtün, beni örtün) demesi üzerine nâzil olan يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (el-Müddessir 74/1)'i müteakiben nüzûl etmiştir. Fakat Bezzâr (ö. 292/905), Taberânî (ö. 360/971) ve Ebu Nuaym (İsfehânî)'in (ö. 430/1038), Câbir radiyallahü anhdan rivayetini nazaran, Kureyşîlerin peygamber aleyhinde ağız birliği etmek üzere toplanıp da şâir mi diyelim, kâhin mi diyelim sâhir (sihirbaz) mi diyelim diye müzakereleri ve sâhir demeye karar vermeleri mesmûi' nebevî olunca (peygamberce işitilince) hâne-i saâdette örtünüp yatmaları hînında (anında) nâzil olmuştur.

Gece namazının mefrûziyyeti (farziyeti) bir sene devam ederek salavât-ı hamsin farziyeti ile mensûh olduğuna dair Hz. Âîşe'den mervî ve yukarıya aynen menkul olan (nakledilen) kavil (söz) de cenâbı Câbir'in rivayetini müeyyid (te'yid eder/doğrular) görünmektedir. Çünkü salât-ı leyl hakkındaki emr-i ilâhî, يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (el-Müddessir 74/1)'in nüzulünü müteakib vârid olsaydı, gece namazı farziyetinin bir sene değil; sekiz, dokuz sene devam etmiş olması lâzım gelirdi.

Bundan başka emr-i kıyâma dâir olan âyetleri ta'kiben *وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا* (el-Müzzemmil 73/10) diye Nebiyy-i Ekrem'e sabır tavsiye buyurulması da yine rivayet-i Câbir'in müeyyidâtındandır (destekleyen delillerdendir). Zira bidâyet-i risâlette taraf-ı risâletten alenen da'vet vâkî olmamış ve Kureyş'in hakk-ı peygamberdeki dedikodusu henüz vuku' bulmamıştı.

Şu halde bi'setin (peygamberliğin) üçüncü senesinden onuncu senesinin nisfina (yarısına) kadar Ğadât (غداة)ve Aşiyi (عشي) namazları kılınmış, onuncu senesinin nisf-ı ahîrinde (son yarısında) gece namazı ilâve olunup bir sene kılındıktan sonra on birinci sene ortasında salavât-ı hamsin (beş vakit namazın) farziyetiyle nesh edilmiştir.

Yine Âlûsî tefsirinde muharrer (yazılı) olduğuna göre, Abdullah b. Abbâs; (سقط قيام الليل عن) demiştir ki; " Salavât-ı hamsinin (beş vakit namazın) farziyeti üzerine ashab-ı peygamberden kıyâm-ı leyl sâkıt olup onlar hakkında tatavvu' (nafile); hakk-ı nebeviyyede farz olarak bâkî kaldı" demektir.

Evet, Sûre-i İsrâ'daki *وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ* (el-İsrâ 17/79) emr-i celîli mûcibince bir miktar uyuduktan sonra kalkûp namaz kılmak Aleyhisselât Efendimiz'e farz kılınmıştı.

Tefsir-i Hâzin sahibi, "Ayette 'kıyam-ı leyl'den murat namazdır. Gece namazı, Hz. Peygambere ve ümmetine *يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا* (el-Müzzemmil 73/1-2) kavli kerîmiyle mefrûz (farz kılınmış) iken, tahfifi hakkında ayet nâzil olmuş ve ümmet hakkındaki vücûbu salavât-ı hams ile nesh edilerek ümmet için müstehab ve peygamber için farz olarak bâkî kalmıştır" dedikten sonra, Nebiyy-i Ekrem'in gece namazını ne vakit ve kaç rekât edâ eylediğine dair bazı edâhîsi (hadisleri) nakil eyliyor. Onlardan anlaşıldığına göre Aleyhissalât Efendimiz, yatsı namazından sonra istirahat buyurur ve gece kalkûp sonu vitir olmak üzere on bir yahut on üç rekât kılar ve rika'teyn beyninde (iki rekât arasında) selam verirdi. Hitâm-ı salâtta (namazın sonunda) tekrar firâşına (yatağına) girer ve sabah ezanı okunurken kalkardı.

Bazı gecelerde tûl-i kıyâmından (uzun süre gece namazı kılmasından) mübarek ayakları şişmiş ve *انتكلفت هذا وقد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر* yani; "Cenâb-ı Hak, senin eski ve yeni günahlarını mağfiret eylediği halde neden bu kadar tekellüf ediyorsun?" diyenlere *افلا اكون عبدا شكورا* yani; "Ben müteşekkir bir kul olma(ya)yım mı?" buyurmuştu.

Kaside-i Bür'e nâzımının:

"Ayakları şişten şikâyet edinceye kadar gece karanlıklarını ihyâ eden, yani zulmet-i leyâl (gecelerin karanlığı) arasında ibadet eyleyen zât-ı şerif-i nebevînin sünnetine ittibâ edememek suretiyle zulüm ettim" mealindeki:

ظلمت سنة من احيا الظلام الى

ان اشتكت قدماه الضرمين ورم

beyti buna işaretir."¹⁰⁰

Kaynakça

Akyüz, Vecdi. *Mukayeseli İbadetler İlmihali*. 4 cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

Âlûsî, Şihâbüddin Mahmut. *Rûhu'l-meâ'nî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-a'zîm ve seb'î'l-mesânî*. 30 cilt. Beyrut: İhyâu't-Türâsi'l-Arabiy, ts.

Aynî, Bedreddîn. *el-Binâye Şerhu Hidâye*, thk. Eymen Sâlih Şa'ban. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn. *Ümdetü'l-kârî fî şerhi Sahihî'l-Buhârî*. Nşr. Abdullah Mahmûd Muh. Ömer. 25 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Beğavî, Hüseyin b. Mes'ud. *Meâ'limü't-tenzîl (Beğavî Tefsiri)*. thk. Muhammed Abdullâh en-Nemir- Osman Cum'a Dâmiriyye- Süleyman Müslim el-Haraş. 8 cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1989.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

¹⁰⁰ Bu makalenin sadeleştirilmiş şekli Tâhir Olgun'un "Müslümanlıkta İbadet Tarihi" adlı kitabında yayınlanmıştır. Bilgi için bakınız: Olgun, Tâhir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Haz. Cemal Kurnaz, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 58-61.

Tâhiru'l-Mevlevî'nin "Gece Namazı" Adlı Makalesi ve Teheccüd Namazının Hükmüne Dair Görüşlerin Değerlendirilmesi

- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Büyük İslam İlmihali*. Ankara: Akçağ Yayınları, ts.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Kur'an-ı Kerîmin Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*. 8 cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli Fahri'l-İslam el-Pezdevî*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, 4 cilt, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Buhârî, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fikhi'n-numânî*. thk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahihi Buhârî*. Dimeşk: Daru İbn Kesîr, 2002.
- Buhûtî, Mansûr b. Yunus. *Keşşâfü'l-kınâ an metni'l-İkna'*. 6 cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Tefsîru rûhi'l-beyân*, 10 cilt. İstanbul: Matbaat-ü Osmaniyye, 1330/1912.
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1996.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sihâhü'l-arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1990.
- Cezîrî, Abdurrahman. *el-Fikhü alâ mezhebi'l-erbia'*. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *Kitâbü'l-müsnedi'l-câmi'*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2013.
- Demirî, Ebû'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ. *en-Necmü'l-vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc*. 10 cilt. B.y.: Dâru'l-Minhâc, 2004.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Süneni Ebî Dâvud*. Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, 1420/1999.
- Ebüssuûd Efendi. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyel-Kitâbi'l-kerîm*. 9 cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsil Arabiyy, ts.
- Endelûsî, Ebû Hayyân. *el-Bahru'l-muhît fî't-tefsîr*. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Alî. *Misbâhu'l-münîr*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987.
- Gamrâvî, Muhammed ez-Zührî. *es-Sirâcü'l-vehhâc*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Haccâvî, Ebû'n-Necâ Şerâfüddîn Mûsâ b. Ahmed. *el-İknâ fî fikhi'l-İmam Ahmed B. Hanbel*. thk. Abdüllatif Muhammed Musa es-Sübkî, 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebu Abdullah Muhammed, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *ez-Zühd*. thk. Muhammed Abdüsselam Şahîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü'l-İmam Ahmed İbn Hanbel*, nşr. Şuayb el- Arnaût-Âdil Mürşid, 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Haraşî, Muhammed b. Abdullah. *Şerhu muhtasarı Halîl (Şerhu'l-Haraşî alâ muhtasarı Halil ve Bihemişihî Hâşiyetü'l-Adevî)*. 7 cilt. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1317/1900.
- Hattâb, Ebu Abdillâh Muhammed. *Mevâhibü'l-celîl fî-Şerhi Muhtasarı Şeyhi'l-Halîl*. thk. Muhammed Salim b. Muhammed Ali, 7 cilt. Nuakşot/Moritanya: Dâru'r-Rıdvân, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. 13 cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali. *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. 20 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Bâdîs, Abdülhamîd b. Muhammed. *Tefsîru İbni Bâdîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Balaban, Alâüddîn Ali. *el-İhsan fî takrîbi Sahih-i İbn Hibban*. 9 cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014.
- İbn Cüreyc, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li ulûmi't-Tenzîl*. thk. Muhammed Sâlim Hâşim. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalnânî. *Fethü'l-bârî*. thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz. 13 cilt. Kahire: Mektebetü's-Selefiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalnânî. *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-râfi'yyi'l-kebîr*. thk. Ebu Âsım Hasan. 4 cilt. Mekke, Müessesetü Kurtuba, 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 cilt, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1979.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-i'bâd*. nşr. Şuayb el-Arnaût-Abdülkâdir el-Arnaût. 6 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. nşr. Sâmî bin Muhammed es-Selâme. 13 cilt. Riyad: Daru Tayyibe, 1999.

- İbn Kudâme, Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 15 cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 2 cilt. Kahire: Daru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin. *Lisânü'l-arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Haşim Muhammed eş-Şazelî. 6 cilt. Kahire: Dâru'l-Meâ'rif, ts.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrahîm. *Bahru'r-râik şerh-u Kenzi'd-Dekâik*. thk. Zekeriya U'meyrât. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Câmiu'l-Mesâil*. thk. Muhammed Aziz Şems. 9 cilt. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1422/2001.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmûu' fetevâ*. thk. Abdurrahman bin Muhammed b. Kasım. 37 cilt. Medine: Mücemmei'l-Melik Fahd li Tıbbâti'l-Mushafî's-Şerîf, 2004.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. *el-Mesâlik fî şerhi Muvatta Mâlik*. thk. Muhammed Bin Hüseyin Süleymanî. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2007.
- İbnü'l-Esir, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek. *en-Nihâye fî garibi'l-hadisi ve'l-eser*. Dammam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid. *Şerhu Fethi'l-Kadîr*. thk. Abdürrezzak Galip el-Mehdî. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İsfahânî, Rağîb. *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylanî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Adem el-Vellevî. *el-Bahru'l-muhîtü's-seccac fî Şerhi İmam Müslim b. el-Haccâc*. 45 cilt. Dammam: Dâru İbn Cevzî, 1431/2010.
- İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem el-Vellevî. *Şerhu Süneni'n-Nesâî (Zahîratü'l-ukbâ fî şerhi'l-müctebâ)*. 41 cilt. Riyad: Dâru'l-Mi'râcü'd-Düvelî, 1996.
- Kahraman, Alim. "Tâhirülmevlevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 407-409. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Kasânî, Alâüddîn Ebi Bekr b. Mes'ud. *Bedâiu's-sanâî*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcüd. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Köse, Saffet. "Teheccüd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 323-325. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kurtubî, Ebû'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer. *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi Kitâbi Müslim*. thk. Ahmed Muhammed Seyyid-Mahmud İbrahim Bezzâl. 24 cilt. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1996.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifü'l-işârât*. 6 cilt. trc. Mehmet Yalar, İstanbul: Harf Yayınları, 2012.
- Makdîsî, Abdullah b. Muhammed b. Müflih. *el-Âdâbü's-şer'iyye*. thk. Şuayb el-Arnaût-Ömer el-Kayyâm. 3 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: İhyâü't-Türâsi'l-Arabiyye, 1985.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcüd. 18 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr. *Muhtasaru kıyâmü'l-leyl ve kıyâmu Ramazan ve kitâbü'l-vitr*. nşr. Muhammed İlyas Abdülkâdir. Faysal Abâd /Pakistan: Hadis Akademi, 1998.
- Mevsûatü'l-Fikhiyye*. 45 cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûnü'l-İslamiyye, 1983.
- Muhammed Süleyman el-Eşkâr, *Ef'âlü'r-rasûl*, 2 cilt. Beyrut: Müessesetü Risâle, 2003.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Nazar Muhammed el-Feryâbî. 2 cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 2006.
- Nefrâvî, Ahmed b. Guneym. *el-Fevâkihü'd-devânî alâ risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevanî*, thk. Abdülvaris Muhammed Ali. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Râid b. Sabri b. Ebî Alfe. Riyad: Dâru'l-Hadâratî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2015.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref. *Kitâbü'l-mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Muhammed Necîb el-Mutî'. 23 cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-talibîn ve umdetü'l-müftîn*. 12 cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref. *Sahîhi Müslim Bişerhi'n-Nevevî*, 18 cilt. B.y.: Müessesetü Kurtuba, 1994.

Tâhiru'l-Mevlevî'nin "Gece Namazı" Adlı Makalesi ve Teheccüd Namazının Hükmüne Dair Görüşlerin Değerlendirilmesi

- Nîsâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed. *Tefsîru garâibü'l-Kur'ân ve reğâibü'l-furkân*. thk. Zekeriya U'meyrât. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Olgun, Tâhir. *Müslümanlıkta İbâdet Tarihi*. Haz. Cemal Kurnaz. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-gayb)*. 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*. thk. Muhammed Ali Beyzûn. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Ruyânî, Abdülvâhid b. İsmâil. *Bahrü'l-mezheb fî fûrû-i mezhebi's-Şâfiî*. thk. Târik Fethi es-Seyyid. 14 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Sa'lebî, Ebu İshak Ahmet. *el-Keşf vel-beyân (Tefsîru Sa'lebi)*. thk. Ebu Muhammed Âşûr. 9 cilt. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabîy, 2002.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Ravâiu'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm*. 2 cilt. Beyrut: Müessesetü Menâhili'l-İrfân, 1981.
- Sefîrî, Şemsüddîn Muhammed b. Ömer. *el-Mecâlisî'l-va'ziyye fî şerhi ehâdisi hayri'l-beriyye*. thk. Ahmet Fethi Abdurrahman. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Sem'anî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Kavâtü'l-edille fî'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî, 2 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Senâullah Pânîpetî, *Tefsîru'l- mazharî*. thk. Ahmed İzzü İnâye. 10 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsil Arabîy, 2004.
- Serhendî, Ahmet Fârûkî. *Mektûbât-ı Rabbânî*. trc: Abdulkadir Akçiçek, 3 cilt. İstanbul: Dergah Ofset, 1998.
- Suyûtî, Celalüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîri'l-me'sûr*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.
- Sübkî, Mahmûd Muhammed Hattâb. *el-Menhelü'l-a'zbü'l-mevrûd*. 10 cilt. Beyrut: Müessesetü't-Tarihu'l-Arabîy, ts.
- Sübkî, Tâceddîn, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, nşr. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî-Nüreddin Abdülcebbâr Sagîrî, 7 cilt, Dübey: Dâru'l-Bühûsi li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 1424/2004.
- Şafiî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1938.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkiki'l-hakkı min ilmi'l-usûl*, thk. Ebu Hafis Sâmi el-Arabî el-Eserî, 2 cilt. Riyad: Dâru'l-Fadîle, 2000.
- Şevkanî, Muhammed b. Ali. *Fethü'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muh. b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr. *Nuru'l-îzah, (el-Miftah Şerh-i Nuru'l-îzah içinde)*. İstanbul: Aydın Yayınevi, 1968.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsât*. thk. Târik b. Avdillah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *el-Câmiü'l-kebîr*. 6 cilt. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Tüveycirî, Muhammed b. İbrahim b. Abdullah. *Mevsûatü'l-fikhi'l-İslâmî*, 5 cilt. B.y.: Beytül'Efkârî'l-Düveliyye, 2009.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed. *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 cilt. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Tefsîru'l-keşşâf*. thk. Halîl Me'mûn Şeyha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Bahadır, *el-Bahru'l-muhîr*, thk. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî. 6 cilt. Gardaka: Darü's-Safve, 1992.
- Zuhaylî, Vehbe. *Tefsîru'l-münîr*. 17 cilt. Şam: Dâru'l-Fikr, 2009.